

УДК 821.161.2 (71)' 06-93.09

*ОЛЬГА ПРЕСІЧ, Senior Instructor,
University of Victoria, Canada*

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДІТИ ЗЕМЛІ» В УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІЙ ПРОЗІ ХХ СТ.

У статті проаналізована українсько-канадська проза першої хвилі імміграції. Основна увага приділена концепту «діти землі», який є семантичним осердям творів Василя Склеповича, Миколи Петрівського, Іллі Киріяка, Онуфрія Іваха.

Ключові слова: міфологема землі, концепт «діти землі», сакральний, імміграція, українсько-канадська проза.

В статье проанализирована украинско-канадская проза первой волны иммиграции. Главное внимание уделяется концепту «дети земли», который стал семантическим центром произведений Василя Склеповича, Николая Петривского, Ильи Кирияка, Онуфрия Иваха.

Ключевые слова: мифологема земли, концепт «дети земли», сакральний, иммиграция, украинско-канадская проза.

This article analyses the Ukrainian Canadian prose by the authors representing the first wave of immigrants. The main focus is on the concept of the «children of the soil» that functions as a semantic core in the works by Vasyl Sklepovych, Mykola Petrivsky, Illia Kyriak, Onufrii Ivakh.

Keywords: mythologem of the land, concept of the «children of the soil», sacral, immigration, Ukrainian Canadian prose.

Постановка проблеми. Література української діаспори – багатоаспектне суспільно-культурне явище, естетичний феномен, без вивчення якого неможливо отримати цілісне концептуальне уявлення про генезу українського письменства ХХ століття. Тривалий час вона була вилучена із загальнокультурного обігу, лише наприкінці ХХ століття почалося поступове повернення в обіг цілого корпусу творів, написаних українцями за межами батьківщини. Ставлення до творчості діаспорних митців варіювалося від замовчування й негачії, трактування її як маргінального літературного явища до посиленого інтересу, глибшої наукової інтерпретації й усвідомлення цілісності художнього процесу зарубіжжя й «материкової» України. Українсько-канадська проза в цьому контексті посідає особне місце – з огляду на тривалу історію українців у Канаді й вагомість їх культурних здобутків.

Актуальність дослідження. Попередньо проведений аналіз наявних у вітчизняному літературознавстві досліджень українсько-канадської прози ХХ століття засвідчив необхідність усебічного вивчення її проблематики, поетики, жанрових і стильових особливостей, недостатню з'ясованість історико-літературних проблем, що зумовлює актуальність нашої наукової студії. Елементи наукової новизни виявляються насамперед в аналізі творів окремих письменників-емігрантів, які досі не увійшли до літературознавчого обігу, крізь призму інтерпретації концепту «діти землі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві творчість представників української імміграції стала предметом наукових студій спочатку діаспорних, а згодом і «материкових» дослідників. У цьому контексті актуальними є наукові розвідки Т. Гундорової, В. Дончика, М. Ільницького, Г. Костюка, М. Ласло-Куцюк, Л. Рудницького, Т. Салиги, Л. Скорини, Яра Славутича та ін. Українсько-канадську літературу ХХ століття вивчали О.Гай-Головко, М.Марунчак, М.Шкандрій. Спеціальних студій, присвячених інтерпретації концепту «діти землі», наразі немає.

Виклад основного матеріалу. Проза першої хвилі української імміграції розвивалася під помітним впливом реалістичної літератури ХІХ ст. Можна припустити, що мотив святості землі й

хліборобської праці вона успадкувала з українського фольклору й літератури XIX століття. Водночас, міфологізація образу землі існувала і в канадській літературі [див. докл.: 3].

Сакральний образ землі в прозі першої хвилі імміграції окреслено на різних рівнях художньої структури. Так, на декларативному рівні маємо лейтмотивні словосполучення «Божа земля (земелька)» або «свята земля», що фігурують у творах різних авторів [5, с.63; 4, с.40; 2, I, с.154]. На рівні сюжету повторюється епізод, коли новоприбулий іммігрант, отримавши гомстеда, набирає в руки жменю родючої землі й дякує Богові за такий дарунок. Наприклад, гуцул Юзь у повісті Федора Склеповича вигукує: «Дякую Тобі, Боженьку, щось припровадив нас на сю земличку»¹⁸ [7, с.12]. Так само буковинець Танас Петрук в оповіданні Миколи Петрівського згадує: «Впав на коліна, видер жменю цілинної землі, зняв руки до ясних небес і подякував Богу святому, що привів нас на цю землю, а Канаді дякував, що наділила нас, чужих людей, таким великим даром землі за десять доларів» [5, с.73]. Іншу сюжетну матрицю маємо на початку трилогії «Сини землі» Іллі Киріяка: перед смертю старий Григорій Воркун виходить у поле, аби попрощатися із землею: «Лишаю тебе для моїх поколінь. І з гробу прокляну їх, коли б вони випустили тебе зо своїх рук, шукаючи щастя та розкошів поза твоїми межами, бо ти бездонне джерело всього добра і щастя й розкошів» [2, I, с.13].

Така декларативність є обов'язковою складовою концептосфери ранньої канадсько-української прози; надалі вона поглиблювалася, зокрема на рівні художньо-образної системи. Так, у творах різних авторів на початку епічної оповіді зустрічаємо образ старого переселенця, який босоніж простує ріллею. У «Голосі землі» Онуфрія Івах старому Климові здається, що він «аж здоровіший стає від тієї сили, що входила в ноги з нагрітої землі» [1, с.11]. Натомість у вступі до трилогії «Сини землі» Киріяка старий Воркун відчуває, що земля кличе його назад у своє лоно: «Відчував, що його старе, спрацьоване тіло тиснулося в пухку землю, де знаходило спокій для себе» [2, I, с.11].

Ядром міфологеми сакральності землі є теза про діалектичну єдність землі й хлібороба, а принциповим художнім утіленням її виявляється антропоморфізація ріллі. У повісті Івах старий Климиха дивиться на ниву, «як матір на свою першу дитинку, що спокійно спить тай усміхається» [1, с.68]. У романі Киріяка Воркун «здавалося, зіллявся був зо своєю землею в одну істоту» [2, I, с.13]. Він також наголошує, що зерно «вибагливе, мов дитина: не зробиш йому мягкой постелі, не спатиме й не ростиме як треба». І справді, його дружина Єлена працює «припліскуючи долонями землю, мов постіль, що на неї мала б зараз лягти» [2, I, с.338, 347]. Так само антропоморфними ознаками наділяються колосся пшениці й випечений хліб як архетипні плоди землі. За словами Єлени Воркун, «і той колосок людей до роботи гонить, надії нашіптує, втіхою життя наповняє» [2, III, с.126]. Сакрального статусу набирає запах свіжоспеченого хліба. Наприклад, у мріях Софії Вакар про подружнє життя з Іваном Поштарем запах хліба в хаті Воркунів стає символом щастя, родини [2, II, с.344].

У прозі першої імміграції в міфологізованих стосунках хлібороба із землею домінує життєстверджуюча функція землі. Головний герой «Синів землі» Григорій Воркун, аби заспокоїти молодого Івана Дуба, у якого помирає дружина Ольга, виводить його на поле: «Дивися, яка гарна! Це твоя, нічия, лиш твоя. Ти ліс рубав, пні витягав, коріння тягав-збирав, а вона тобі, дивись, що вродила! Пшеницю, як золото. А Ольга десь дивиться тай каже: – Це мого Івана пшениця. Він її буде жати, в снопи вязати, в купки складати, а потім звезе в стіжки, змолотить і зо злото-зерна хлібець буде їсти» [2, II, с.276]. Інший персонаж твору Василь хоче покинути свого гомстеда, адже звик до міста й має там заробіток. Але Воркун радить йому: «А ти не пусти землі з своїх рук. Вона твоя є. І зарахуєшся до людей, до господарів, таких порядних, як твій батько» [2, II, с.68]. В оповіданні Миколи Петрівського «Біда біді не рівна» старий переселенець Микола Петрук повчає синів: «Без куска землі, як і без хліба, чоловік нічого не значить, – наймитом, бродягою стає, як сьогодні ці нещасні безробітні» [5, с.72]. У «Синах землі» вчитель Гудвін, який зазвичай озвучує дидактичну позицію автора, підсумовує: «Вільна земля і здорові руки творять здорове життя народу» [2, II, с.208].

Присутній у текстах і хрестоматійний образ – вузлик землі з Батьківщини, що зазвичай інтерпретується не як спадковість реальних соціальних стосунків, пов'язаних із власністю на землю, а як континуїтет сакрального зв'язку хлібороба з землею. У «Синах землі» Єлена Воркун привозить вузлик рідної землі зі свого городу на пам'ятку й наділяє грудочкою Ганну Поштар, яка прибула до Канади раніше й так страждала без краян і рідного слова [2, I, с.50].

У заключному фрагменті «Голосу землі» Онуфрій Івах намагається застосувати концепт

¹⁸ У цитатах із художніх творів зберігаємо стилістику та правопис оригіналу.

землі як символ спільноти й Батьківщини для легітимації ідеї українсько-канадського патріотизму. Марко не залишається в Україні після поразки визвольних змагань, а повертається на ферму в Канаді. У заключній сцені повісті він йде полем зі своєю нареченою Маланкою, тримаючи її руку в лівиці, «а правою ласкаючи по важкому золоті доспіваючого колосся». Він зізнається коханій, що два голоси кликали його назад до Канади: «Голос твого серця й голос вільної канадійської землі, що аж проситься стати полем та вкритися золотою пшеницею» [1, с.96].

Міфологема землі в прозі першої імміграційної хвилі має ширше семантичне поле, аніж це заявлено в назвах творів, як-от: «Голос землі» й «Сини землі» (у заголовку трилогії Киріяка слово «Земля» написано з великої літери, але наразі це не символізм, а вплив англійської традиції написання заголовків). В обох випадках в англословному варіанті титульної сторінки маємо слово «soil» – тобто ґрунт чи рілля, а не Земля-планета («Earth») чи земля-країна («land»): «The Voice of the Soil» і «Sons of the Soil». І все ж, попри настійне, декларативне намагання авторів підкреслити, що хлібороби нерозривно пов'язані саме з ріллею, художньо-образна система їхніх творів насправді вказує на поетизацію природи взагалі й людини як її органічної частини.

Перші роки перебування на чужині пов'язані з концептами «страждання», «тяжка праця», «журба» [6, с.143; 2, I, с.139]. Проте непосильна праця дарує щастя трудареві. У «Синах землі» тему тяжкої праці перших переселенців віддзеркалено метонімічно – через образ спрацьованих рук старого Воркуна. Колись грубі, жилаві, з міцними м'язами, нині вони нагадують старе дерево: «Покривлені, глибоко покарбовані пальці нагадували собою сухе лозове коріння, потріскані чорні долоні не відрізнялися від старої сухої кори тополі» [2, I, с.7]. Ця промовиста деталь підкреслює причетність старого хлібороба до світу природи. У міфологічному колі життя персонаж символічно перетворюється на старе дерево, уподібнюється до тих тисяч дерев, які він викорчував, аби звільнити лан. Найповніший вияв повноти життя, щастя від тяжкої праці на землі знаходимо в довгій програмовій промові Воркуна на початку «Синів землі». Старий хлібороб звертається до своєї ріллі: «Я любив тебе й віддав тобі все, що мав найдорожчого – свою молодість, свою силу, своє життя. Нема на тобі однієї п'яді, де не станула б моя нога, де не діткнулася б моя рука. Я й моя покійна Єлена розсіяли по тобі наші зуби і скропили тебе нашим потом від межі до межі. Але я не жалую за всім тим, бо в нагороду ти насичувала мене втіхою, щастям і гордощами. Як я орав тебе, йдучи босими ногами за плугом, то відчував, як твоя німа сила всисалася в мої п'яти і свіжою струєю бігла до серця, а воно розсылало її в кожную мою кісточку, в кожний м'яз. О, який сильний був я тоді! А який радий був я тоді, як на тобі сонце весною ткало зелені килими, а літом золотило їх. Тоді і я вплітав у них рожеві надії, щастя, радість і втіху. А коли достигли головки збіжжя згиналися мов до молитви, я почував мов король над королями» [2, I, с.13].

Цей інваріантний для прози першої імміграції уступ презентує міфологему землі як смислотвірний чинник в житті хлібороба, а його праці – як сакрального праксису, що гармонійно синтезує всі елементи міфу. Принципово важливо, що людська праця існує в гармонії з природою – як органічно вписаний у зміну пір року процес. Щоб бути щасливою, людина повинна обробляти землю. Людські почуття стають частиною природного циклу зародження й дозрівання врожаю. Праця на землі є показником цінності людини. Не випадково негативні персонажі в «Синах землі» прагнуть уникати сільськогосподарської праці, шукають легші способи заробітку. Так, Дьордїй Поштар займається перевезенням людей і різних товарів. Калина Дуб розчищає від коріння удвічі менше землі, ніж Єлена Воркун, і прямо заявляє, що вона «до корчування нездатна» [2, I, с.166]. Натомість Павло Дуб, не зважаючи на те, що мав наймитів і в Україні був заможним господарем, працює добре: «Він був наскрізь добрий чоловік – душа й тіло його були здорові» [2, I, с.169].

Втрата зв'язку з землею сакрально мислиться письменниками як деградація – це переконливо проілюстровано на прикладі образу Томи Вакара. На батьківщині він служив фірманом у пана й не цікавився навіть тим маленьким клапчиком землі, що мав. У Канаді Тома отримує величезний гомстед, але це відбувається надто пізно, тому моральне відродження неможливе. Як твердить його дружина Тетяна, «панська служба, п'ятно наймита від малого хлопця аж надто всасалися в його кров» [2, I, с.67]. Родина Вакарів живе завдяки допомозі сусідів і не вилазить зі злиднів аж поки син Андрій не повернеться із шахт, аби із запізненням на покоління пройти своє коло піонерського досвіду й стати справжнім господарем на землі. Однак повернення Андрія започатковує ланцюжок начебто випадкових подій, що призводять до майнового конфлікту всередині громади й авторського переосмислення символіки землі в третьому томі. Насправді зерня цього конфлікту закладене в міфологічному розумінні взаємозв'язку з землею як смислотвірний чинник в житті хлібороба. У міфологічному вимірі абстрактний щасливий хлібороб оре абстрактну ниву в казковому соціально безконфліктному хронотопі. Поняття «господаря землі», що функціонує в семіотичному просторі міфу, має радше ціннісно-життєві, аніж об'єктивні майново-правові коно-

тації.

Персонажі прози першої імміграції не говорять ані мовою міфологем, ані юридичними термінами. «Кращу долю» в Новому Світі вони структурують через заперечення й карнавалізацію архаїчних категорій соціальної ієрархії. «Ех, коби ту земличку на Буковині я мав, то бароном почувався б та в світ за очі з родиною не виїздив би», – міркує герой оповідання Михайла Петрівського [5, с.72]. Старий Клим у «Голосі землі» відчувається, ніби «якийсь пан старокраєвий» [1, с.77]. Під час першої молотьби Тома Вакар жартома звертається до щасливого Григорія Воркуна: «Великомоцний пане, дідичу, куме Григорію, як там пшениця сиплеться?» [2, II, с.163]. Сам Воркун найбільше хоче, щоб усі сусіди зі старого краю побачили, як селянин, якому завжди не вистачало хліба до нового врожаю, «розбагатів в Канаді так, що мусив вже машину наймати збіжжя молотити» [2, II, с.160].

Найпотужнішим елементом міфу «вільних хліборобів на вільній землі» є початкове вирівнювання соціального розшарування в середовищі українських іммігрантів. Хоча подекуди Кириак віддає данину народницькій ідеології, примушуючи своїх героїв казати: «Не згадуйте їх, тих панів, бо через них ми мусіли покидати рідну землю й шукати щастя аж тут у цих лісах» [2, I, с.205], – але найважливіша для сюжету першого тому соціальна межа пролягає між родиною Дубів і трьома іншими родинами селян-іммігрантів. На початку роману дізнаємося, що Воркун переконав двох інших переселенців їхати до Канади, обіцяючи, «що ми будемо тут ходити по-панськи, їсти по-панськи й будемо більшими богачами, як був Павло Дуб» [2, I, с.35]. Тобто порівняння відбувається не з далекими дідичами й баронами, а з реальним сільським багатієм, який теж їде в Канаду. На батьківщині Воркуни були постійними «третинниками» в Дубів (обробляли їхню землю за третину врожаю), а Єлена Воркун ще й поденною робітницею Калини Дуб, яка нині не може змиритися зі зрівнянням соціального статусу переселенців й уперто називає дочку Воркунів Марію «наймичкою» [2, I, с.22]. Відколи всі переселенці за символічну платню в 10 доларів отримали т.зв. «гомстеди» (земельні ділянки розміром 160 акрів, орієнтовно – 65 гектарів), а наявність / відсутність грошей у перші роки піонерського освоєння землі втратила значення, ситуація змінилася.

З появою у свідомості героїв «старокраєвих» уявлень про багатство і бідність егалітарне підґрунтя міфологеми святості землі й хліборобської праці починає розмиватися. Ще одного удару цій міфологемі завдає поява в поселенні хліборобів «другого класу» – наймитів. Наприкінці третього тому «Синів землі» з'ясовується, що з героїв «як не кожен, то кожен другий тримав від двох до п'яти робітників» [2, III, с.314]. Це єдина згадка про них у романі. Очевидно, що автор не замислюється над стосунками всередині перенесеного на нову землю добре знайомого зі «старокраєвою» народницької літератури трикутника «земля – власник – наймити», але це робить його сучасник Михайло Петрівський в оповіданні «Біда біді не рівна». Його герой – заможний український фермер – розповідає: «Стільки землі придбав, що мусив наймати допомогу, звичайно новоприбулих наших людей, яким добре платив, бо власну біду добре пам'ятав» [5, с.93]. Але спроба реанімувати утопічну складову соціальної справедливості в міфологемі «хлібороб на землі» проіснувала тільки до появи творів іммігрантів, які прибули до Канади після Першої світової війни.

Висновки. Семантичним осердям українсько-канадської прози ХХ століття (особливо – першої хвилі іммігрантів) є концепт «діти землі». Для українських переселенців земля є найвищою цінністю, святинею, що на декларативному рівні виявляється через епітети «Божа земелька», «свята земля». У творах Федора Склеповича, Миколи Петрівського, Іллі Кириака, Онуфрія Іваха земля як смислотвірний чинник в житті хлібороба набуває сакрального значення, а його праця тлумачиться як сакральний праксис, що гармонійно синтезує всі елементи міфу. Складовими цього міфу є теза про діалектичну єдність землі й хлібороба (руйнування цього зв'язку приводить до деградації особистості), уявлення про спільноту вільних хліборобів, не розділених майновою нерівністю, концепт землі як символ спільноти й Батьківщини, що легітимізує ідею українсько-канадського патріотизму. Перспективним напрямком подальших наукових студій українсько-канадської прози уявляється дослідження концепту громади й громадського життя, а також проблеми взаємин села й міста.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івах О. Голос землі: Коротка повість з життя в Канаді / О.Івах. – 2-ге вид. – Вінніпег: Тризуб, 1973. – 124 с.
2. Кириак І. Сини землі: повість з українського життя в Канаді / І.Кириак. – Едмонтон: The Institute Press, 1939-1945. –
3. Т. 1. – 1939. – 398 с.
4. Т. 2. – 1939. – 352 с.;

5. Т. 3. – 1945. – 354 с.
6. Овчаренко Н. Міфологема землі в канадській і українській прозі / Н.Овчаренко. – Київ: б. в., 1996. – 198 с.
7. Пауш С. Научка: нариси з піонерського життя / С.Пауш. – Едмонтон: Alberta Printing, 1967. – 76 с.
8. Петрівський М. Мрії сльозами облиті: оповідання з життя українських піонерів і імігрантів в Канаді / М.Петрівський. – Вінніпег: Тризуб, 1973. – 168 с.
9. Петрівський М. Ой, Канадо, Канадонько... Оповідання з побутового життя українських поселенців в Канаді / М.Петрівський. – Вінніпег: Тризуб, 1974. – 168 с.
10. Склепович В. Ще ватра палає: історична повість / В.Склепович. – Вінніпег: Тризуб, 1979. – 178 с.